

Ә. Т. Жеткізгенова

СӘТТІҒҰЛ ЖАНҒАБЫЛОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ КЕҢЕСТІК САЛТАНАТ КӨРІНІСІ

Адам санасын жаулап алу идеологиясын мақсат етіп қойған кеңес үкіметінің Ленинді дана етіп, дара етіп, данышпан етіп, ең бастысы қуаты мен шуағы бүкіл әлемге тарайтын күнмен теңестіріп, күдіретіне бас игіздіріп ұлы «көсем» дәрежесінде ұғындыруды тек халық ақындарын ғана емес, бүкіл Одақ халқының санасын бұйрық бұғауымен ұстағаны белгілі. Тек әкімшіл-әміршіл жүйенің іргесі ыдыраған кезеңде кеңес келеңсіздіктеріне бүгінгі күн тұрғысынан баға беретіндей санамыз ойлауға, аузымыз айтуға, қаламымыз жазуға жеткен шақ туды. Бірақ, халық ақындары шығармаларына қатаң сыни көзқараспен қарауымызға негіз жоқ. Себебі, сол кезеңдегі қоғам аппаратындағы дүбірлі төңкерістер мен түбегейлі өзгерістердің талабы ақындар шығармашылығынан басты орын алуға тиіс болды. Осы жеңілдік арқылы ғана ақындар жетістікке жете алды, еңбектері еленуде деп есептелінді. Ақындардың қай-қайсысы да өз кезеңінде заман талабы, дәуір шындығын жарқырата жырлай білді және өз өнерлерімен төңірегіне ықпал ете алды. Олардың ұғымынша кеңестік дәуір жасаған қамқорлық жырланбай қалу тиіс емес еді. Осындай халық ақындарының шоғырланған санлақтарының ішінде Жамбыл, Кенен, Нүрпейіс, Шашубай, Доскей, Сәттіғұл, Сұраубай, Құмар, Қуат, Саяділ, Үмбетәлі және тағы басқалары жарқырай көрініп, жалынды жыршыларға айналды. Олардың жырында жаңа саптағы жаңа өмір, бақытты халықтың шаттықты тұрмысы басты тақырып болды.

Сонымен, осы ақындардың қай-қайсысының да кеңестік дәуір салтанатын жырлаған шығармаларының кезеңі өтіп қоғамдық құрылыстағы ірі өзгерістер талабына қайшы келетін жауыр тақырып санатына саналып, шеттетілуін ғалым Қ.Сыдықов: «Сәттіғұл кеңестік дәуірде өмірдің әрбір жаңалығына үнемі үн қосып, халық арасында жүрді. Ақынның бұл дәуіріндегі жырларының тақырыбы да сан алуан. Жамбыл бастаған Сәттіғұл замандас халық ақындарының қай-қайсысы да, Сәттіғұл да заман ыңғайына орай қазан төңкерісін, Ленин мен Сталинді, социализм мен коммунизмді, коммунистік партияны жырлады. Ондай шығармалар қазір ел арасында айтылудан қалып, мұражайлар мен отбасылық архивтердің мүлкіне айналды» [1, 10-б.] деп нақты түсініктеме береді.

Бұның дәлелін Сәттіғұл шығармашылығында арнайы тапсырыспен туған «Нұрлы жол», «Мереке жылы», «Октябрь ашты көзімді», «Ұлы Октябрдің 11 жылдығына», «Партия, саған рахмет», «Социалистік заманым», «СССР-дың қырық жылдығына», «Май мейрамын құттықтау» сияқты көптеген дәуір келбетін мадақтайтын жырлары толығымен сақталып, газет, журнал беттерінде жиі-жиі көрініп отырғандығынан байқауға болады.

Шындығында, ақын осы кезеңнің қай сәтін де Отанымызда болып жатқан ірі өзгерістер, социалистік құрылыстың ерлері, тағы бірде жаңа өмірді жасаушы, жер жүзіндегі ең дана адам Ленинге күллі халықтың сүйіспеншілігін сол кезең талабымен жеткізуді мақсат етіп, алғысын білдіру үшін неше алуан асыл сөздерді түйдек-түйдегімен тереді. Демек, Сәттіғұл шығармаларының көркемдігі оның басты қасиеті, өлшемі болуға тиісті екендігіне ғалым Қ.Раевтың: «Қолда тарихи мұраларға құрметпен қарау, оларды өз дәуірі тұрғысынан бағалау, әдебиет тарихында өзіндік орны болған азды-көпті еңбектердің тереңінен бойлап, әділ төрелігін айту – бүгінгі ұрпақ парызы» [2, 55-б.] деуі орынды.

Елдің жақсысы мен жайсаңын отай келген індет Сәттіғұлды да жайына қалдырмағандығы: «ҰҚК архивіндегі істе тергеушіге берген Сәттіғұл Жанғабылұлының да жауабы жүр. Бірақ ақынның «сауатым жоқ, кедеймін, кеңестік саясатты өлеңіммен насихаттап жүрмін» деген сөзінен еш ілік таба алмаған тергеуші оны босатуға мәжбүр болады. Сөйтіп, Сәтекең өрт ішінде жалын шалмаған бір түп жусандай болып аман қалыпты» [3, 68-б.] деп журналист Ә.Спанов еңбектерінде аталып өтеді. Бұл, ақынның сол кездегі ревком төрағасы болып, соңынан ҰҚК таптырмасымен тұтқынға алынып, атылатын Тобаниязға арнаған толғауларының мазмұнына қатыстылығы еді. Демек, осы зауалды да басынан өткізген ақын шығармаларының саясат сүзгісінен әркез екшеленіп отырғандығы белгілі. Түптеп келгенде, ақын назарынан өз заманындағы ешбір оқиға, қозғалыс, жаңалық қалыс қалмағандығы аңғарылады.

Әдебиеттің таптығы, партиялылығы ұлы ақын Жамбыл шығармашылығына басты желі боп тартылғандығы: «Осы жылдары Жамбыл-

дың өлеңдері мен дастандарының негізгі тақырыбы белгіленді, ол тақырып – жеңген социализм еді, Жамбыл соны жырлады» [4, 52-б.] деген ғалымдардың пікірі «гүлденген социализм тақырыбының» тек Жамбыл емес, сол кезеңдегі барлық ақындардың мойнына кигізілген қамыт болғандығын айғақтайды.

Сондай-ақ, Р.Бердібай да: «Совет өкіметінің еңбекшілерге қамқорлығын халық алдында насихаттау ақындарға әлеуметтік заказ, зәрулік сияқты еді» [5, 166-б.] деген пікірімен ғалым кеңестік дәуір талабының ақындарға әсерін түсіндіріп өткен.

Бұл турасында ғалым М.Жолдасбековтің: «Әр ақын өз заманына, өз дәуіріне өзі өмір сүрген мезгіл тұрғысынан баға береді» [6, 22-б.] деген тұжырымы арқылы Сәттіғұлдың өз кезеңіндегі жаңа бағытты өзгерістер мен соны жаңалықтарды қалт жібермей бағамдап отырғандығын, яғни, ғалым пікірінің біз зерттеу объектісіне алып отырған шығармашылық тұлғаға қатыстылығын баса көрсеткіміз келеді.

Н.Төреқұлов халық ақындарының дәуір талабына ой толғап, үн қосқан шығармашылықтары жөнінде айта келіп ұлы өзгерістерді, алып құрылыстарды, қаһармандық жеңістерді жырлауда халық поэзиясының өнерпаз өкілдерінің алдыңғы қатардан табылғандығын айта келіп: «...оған дәлел ретінде Жамбыл Жабаев, Нұрпейіс Байғанин, Омар Шипин, Иса Байзақов, Кенен Әзірбаев, Нартай Бегежанов, Шашубай Қошқарбаев, Сәттіғұл Жанғабылов, Төлеу Көбдіков, Үмбетәлі Кәрібаев, Ғабдіман Игенсартов, Нұрхан Ахметбеков сияқты жүздеген ақын, жыраулардың шығармасын атаймыз» [7, 3-б.], – деп дүлдүл ақындар шоғырында Сәттіғұл есімін де көрсеткен болатын.

Бұған қоса: «Ұлы Октябрь революциясының мән-маңызын дереу түсініп жырлаған жыр алыбы Жамбыл мен Нұрпейісті және Қайып, Ыбырай, Доскей, Нұрлыбек, Илияс, Төлеу, Қуаныш, Саяділ, Үмбетәлі, Сәттіғұл тәрізді ондаған ақындардың есімін атауға болар еді» [8, 6-б.] деген ғалымдар пікірлерінен де ақын шығармаларының жиі ауызға бастағандығын аңғаруға болады.

Социалистік құрылыстың бұрын-соңды болмаған қарқынмен жүруі, оның ішінде Қазақ ССР-ның халық шаруашылығы, басқа да салалары, мысалы, мәдениет, әдебиетінің «бір қалыптан шыққандай» өркендеуі, шалғай жерлерді қосқан темір жолдардың өркендеуі, челюскиншілердің ерлік істері, тамаша ғылыми табыстар ақын сөздерінің қуаттануына жол ашты.

Ақынның «Асыл алмас», «Алексей Стаханов», «Каспий ерлері», «Біздің сайлау», «Біздің елдің ұшқыштары», «Путиннен бас тартушылар» өлең, толғауларында отан байлығы, ел мақтанышына айналған ерлері асқақтата жырланған.

Әрине, аталған шығармалардың мақтау, марапаттау сарынында жазылғандығын аңғару қиын емес.

Мадақтау өлең қазақ халық поэзиясында бұрыннан бар және халық ақындары шығармашылықтарында тұрақты орын алғандығы белгілі.

Бұл ретте ғалым Н.Төреқұловтың: «Қазақ халық ақындарының мақтау өлеңдері де өзіндік көркемдікке құрылады. Бұған Жамбыл, Нұрпейіс, Доскей, Сәттіғұл, Саяділ, Нұрлыбек т.б. ақын, жыршылардың маржандай тізілген көркем жырларын атаймыз» [7, 22-б.], – деп, Сәттіғұл ақынның мадақ жырларының қазақтың көрнекті ақындарының осы мазмұндағы туындылары санынан өзіне лайықты орын алатындығын кезінде орынды көрсеткендігін атап өтуді қажет деп білеміз.

Сәттіғұлдың осы кезеңде жазылған өлең-толғауларында біркелкілік белең алып тұрғанмен, ақынның жаңа құбылыстар суретін эпикалық серпінмен жырлағандығы, өлеңдерінде жинақтаушылық, көркемдік қуаттың молдығы көрінеді.

Ақын шығармаларында қарама-қарсы қою, контраст әдісін қолдану арқылы ескі мен жаңаның, бұрынғы мен бүгінгінің жер мен көктей айырмасын көркемдік тәсілмен береді. Кешегі бір қараңғылық замандағы Николай патшаның саясаты:

Аузын ашып жарлы тап
Бір сөйлеуге мұң болды.
Еңбекшілер езіліп,
Табанға түсіп үн болды
Ықтияр кетіп басынан
Етегі толып жасына
Алпауытқа күл болды, – десе,
Шаңытып жатқан Маңғыстау,
Бүгінде шалқар көл болды.
Құлазып жатқан сар дала

Ел сыймайтын жер болды – деп, кезінде «артта қалған елдің» бұл күнде «қатарлап қала салуға ақ күмістей тасы бар» мүмкіншілігін мақтанышпен толғайды.

Ақынның құбылыстарға берер бағасын халық поэзиясында кездесетін бейнелі сөздермен береді.

Шындығында, сол кездегі қазақ ақындары-

ның, соның ішінде Сәттіғұлдың да Қазақстан байлығын, халықтар достығын, майдан мен еңбек ерлерін мақтан еткен жырларының насихаттық мәні зор болды. Сол еңбек ерлерінің ішінде кеңестік дәуірге дейін сөз болмаған жұмысшылар әулетінің жанкешті тірлігі де бар болатын. Ал, бұл тақырыптың дүниеге кейбір алыптарды әкелген орыс әдебиеті секілді іргелі әдебиетте де игерілуі көпке дейін қиын болғанын еске алар болсақ, бұл өндіріс пен өнеркәсіп өмірін кейін көрген қазақ ақыны үшін үлкен жетістік болып саналуға лайықты жай болатын.

Н.Төрөқұлов халық ақындарының Отанға, Коммунистік партияға, В.И.Ленинге арнаған өлеңдерін алғыс, бата-тілек тобына жатқызып қарастырады да: «Халық ақындары Сәттіғұл, Қалқа, Жолдықожа, С.Әбуғалиев тағы бірқатары теңдік әперген, бақытты өмір орнатқан, рақатты тұрмысқа кенелткен Ленин көсеміне ақтық алғыстарын білдірді», – дейді [7, 76-б.].

Сондай-ақ, ғалымдар М.Ғұмарова мен К.Сейдаханов та С.Мұқановтың құрастыруымен жарыққа шыққан «Пернедегі термелер» (1965) атты жинағындағы «Халық ақындары» деген атпен жазған алғысөздерінде: «...Маңғыстаудың Сәттіғұлы да көсем бейнесін тұңғыш жырлаған халық ақындарының қатарында болды» [8, 8-б.] – деп айрықша атап көрсеткен болатын.

Сәттіғұлдың Ленин тақырыбындағы жырларының өзі бір арналы саланы құрайды. «Ленин – асқан данышпан», «Ленинді жоқтау», «Ленин тіккен туды алып», «Дерек тигелі» өлеңдерінде Ленин бейнесі, Лениннің тарихи қызметі, Коммунистік партияның даңқы, жана заманның жадырап жасарғандығын жырланып, ақын өлеңдерінің халыққа жақындығы, оның қуанышы мен қайғысын, арманын жырлайтындығы, еңбек адамының қажыры мен қайратын мақтан ете білгендігі көрінді.

Ақынның аталған өлеңдерінде Патшалық Ресей мен Кеңестік Одақ тұсындағы жетістіктер мен кемшіліктер салыстырыла жырланады. Ақын екі кезең тұсындағы басшылар Николай патша мен Ленин көсемнің қасиеттерін саралауға тырысқан. Әрине, ақын жырлында «әділдікпен ақыл айтып, жолды кеңейтуші» де, «кедейлер мен байларды теңгеруші» де, «кемдікте жүргендерді теңдікке жеткізуші» де, «ғылымды оқытып, білімді көрсетуші» де данышпан Ленин. Лениннің дүниеден өткен күнін «ортамыздан кеткен күн, жер жүзі пролетариат, қайғырып жапа шеккен күн, өкініш-арман еткен күн» деп азалайды.

Қара киіп, қамығып

Қайғырды халқын зарықты

«Ер кетті, күн батты» деп

Хабар алып тарықты, –

деп, «теңі жоқ асқан зерек», қырағы кемел ер» көсемнің кеңес халқына өз кезеңіндегі қадірін жеткізе жырлайды.

С.Мұқанов кезінде өзінің С. Жанғабылов шығармашылығы турасында жазған «Ғасырлар сырласы» атты мақаласында: «Сәттіғұл – екі дәуірдің куәсі, тоқсан жасаған ғасыр сырласы» деген сөзі ақынның екі дәуірдегі тарихи, қоғамдық жағдайларды басынан өткеріп, шығармасына арқау ете білді деген пікірімізді қуаттай түседі.

«...фольклор мен ақындар жырындағы елін, жерін сүю, ел қорғау- советтік патриотизм, Отан қорғау идеясына ұласты. Оған куә – Нұрпейіс пен Исаның, Сәттіғұл мен Құмардың Ұлы Отан соғысы кезіндегі тамаша жырлары. Бұқара мүддесін жырлау – қаһарман еңбек адамдарын, совет халқының жасампаздығын жырлау мәніне ие болды. Мысалы, Медетбай ақын Сатыбалдыұлы (1850-1928) Октябрге дейінгі қазақ балықшыларының ауыр тұрмысын суреттесе, балықшы өмірін жырлау дәстүрін біздің дәуірімізде Сәттіғұл, Құмар ақындар дамыта түсті. Сәттіғұл «Каспий ерлері», Құмар «Балықшы» өлеңдерінде совет балықшыларының қаһармандық ерлігін шаттана жырлады. Балықшы, мұнайшы ерлерді жырлау Өскінбай, Насихат жырында кездесетін туған жердің тауын, бұлағын, жайлау, қыстауын дақпа-дақ суреттеу өрнегі – бұл аймақ поэзиясындағы назар аударар ерекшеліктер болды» [9, 238 б.]

Сәттіғұл ақын арман еткен ел тыныштығы, ел байлығы – еңбектен бақыт тапқан халық мұраты егіз тақырып.

Маңғыстау өлкесінің жер асты байлығын игерудегі өндіріс саласының еңбек күйі ақын шығармаларында:

Ой-қырын Маңғыстаудың мал қаптаған

Ерлер көп еңбек еткен ардақты адам, – деп, Маңғыстаудың мыңғырта мал өсірген малшылары да, жер асты байлығын өндірісті өлкеге айналдырған мұнайшылары да ардақталады.

Бұған қоса, ақын Маңғыстау өлкесінен жер асты байлығы – мұнай, газ, тастың неше алуаны гранит, мрамор, қызылтас, ұлутас, көмір алындығы көтеріңкі пафоспен жырлаған.

Лықсыған газ бен мұнай, тас пен балық

Жерімнің қойны байлық ардақтаған.

Ерлерім құрып жатыр мұнараны

Байлыққа бөлейміз деп бұл араны,

Бақытты өр еңбектің күйін шертіп

Ақ қала самсап қырда тұрар әлі

Қарт ақын өмірінің соңғы кездерін өткізген, сол кездері Мұнайлы Маңғыстау жүрегі саналатын – Жетібай туралы ол көбірек толғанады.

Өндірістері өрлеген
Жетібай менен Өзенім,
Мұнайының толқыны
Жерді қозғап кернеген,
Атқылап жатыр әр жерден
Бір дария болды көрмеген.
...Жетібайда таусылмас
Мұнайдың терең молы бар,

Ақын ағыл-тегіл, көл-көсір байлықты игеру, халық игілігіне жарату үшін тынымсыз, аянбай еңбек ету арқасында Даңқы Одаққа жеткен Маңғыстау мұнайын Сәттіғұл ақын шаттана жырға қосады. Мұнайдың ел игілігіне айналып, «көзі бұрқыраған көл-көсір» мұнайдың ұрпақтарға ұласатына сенгісі келеді. Ерен еңбекке, білім мен қайраттың ұштасуына сүйсіне толғайды. Сондай-ақ:

...Міне, бүгін қарасам
Нұр жайнаған елім бар,
Өркендеген өмірлі,
Өндірісті жерім бар.
Апшымайтын алғанға
Жер астында кенім бар.
Ембіден ақса мұнайым,
Қарағанды жерінде
Қалың жатқан көмір бар
Теміртау мен Балқашым,
Қостанайда қорланып

Тұтасып жатқан темір бар.
Шымкентімде қорғасын,
Балқашым мыс балқытқан,
Қарсақбайда жезім бар, – деп көсілте, ерекше шабытпен жырлаған Сәттіғұл ақын өз кезеңіндегі Қазақстан келбетіне көңілі толған кейіпте. Әрине, екі дәуірді бастан кешкен, «июнь жарлығының» зорлығын, «ит жылының» қорлығын, Ұлы Отан соғысының зардабын өз көзімен көрген, жақсылықты да, жамандықты да жүрегімен сезінген қарт ақынның бұлайша кеңінен көсілуі заңды да.

1. Жанғабылұлы С. Аманат: – Алматы: Ер-Дәулет, 1996. – 386 б.
2. Раев Қ. Ұлағат. – Алматы: Білім, 2001. – 216 б.
3. Спанов Ә. Тобанияз, – Алматы: 1995. – 145 б.
4. Жамбыл \ Өмірбаяны туралы очерк\ С.Бегалин, Ә.Тәжібаев, М.Ритман-Фетисов. -Алматы -1946. 64б.
5. Бердібай.Р Дәстүр қуаты. Алматы, Білім, 2005,-312б
6. Жолдасбеков М. Жүз жыл жырлаған жүрек: Зерттеу. –Алматы, Жазушы, 1992, –320 б.
7. Төреқұлов Н. Қазақ совет халық поэзиясының жанрлық ерекшеліктері. –Алматы: Ғылым, 1979. –168 б.
8. Пернедегі термелер (Қазақ совет халық ақындарының шығармалары) ред. басқарған :Мұқанов С. –Алматы: Жазушы. 1965 -396 б.
9. Сыдықов Қ. Ақын жыраулар, –Алматы: Ғылым, 1974. –240 б.

* * *

В статье подвергнуты анализу хвалебные песни народного поэта Саттигула Жангабылова.

* * *

In this article praising poetries of works of Sattigul Zhangabylov, folks poet are analyzed.

Ә. Т. Жеткізенова

ХАЛЫҚ АҚЫНЫ СӘТТИҒҰЛ ЖАНҒАБЫЛОВТЫҢ ТОБАНИЯЗҒА АРНАҒАН ТОЛҒАУЛАРЫНДАҒЫ ТАРИХИ ДЕРЕКТЕР

Қоғамдық өмір қатынастарындағы би атты тұлғаның алатын орны турасында белгілі зерттеуші-ғалым, заң ғылымдарының кандидаты Н.Дулатбеков «Әдет-ғұрып заңдарындағы жаза тағайындау» атты мақаласында: «...ел ақсақалда-рының ұйғарымы, өзара келісімі мен шешімі бойынша елдің салт-дәстүрін білетін, шежіреден хабары бар, аузы дуалы, сөзі уәлі, шаруасы түзу, ата-тегі белгілі және елге беделді, сыйлы адам-дар ғана би болған» деген пікірі арқылы билер-дің қоғамдағы орнын нақты көрсетеді.

Би өз өмірінде өзінің басына дау келтірмеуі шарт, елге күмән, күмәнді сөзге себеп бермеуі шарт. «Би басына дау келсе, билігі кетер басынан» деген сөз бекер айтылмаған. Ондай оғаш оқиға орын алған жағдайда халықтың биге және оның айтқан билігіне сенімі кетеді. «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген аталы сөзде үлкен мағына бар» [1, 114-б.]. Себебі, би ғалым айтқандай, үнемі халықтың назарында болатын адам.

Сондай-ақ, «Жеті жарғы» туралы тың ойлар, тұшымды пікірлер жазған зерттеуші Н.Өсеров-